

Merest eesti lasteproosas

Jaanika Palm

Teesid: Eesti on kahest küljest ümbritsetud merega ning see lähedus on mõjutanud nii siinset elulaadi kui ka kujutlusmaailma. Ometi ei ole mereteemat meie lastekirjanduses seni süsteemselt uuritud. Käesoleva artikli eesmärk on alustada selle lünga täitmist, kaardistades merd kujutavat lasteproosat. Käsitlen näiteid mere kajastamisest meie laste- ja noorteproosas alates Jüri Parijõe jutust „Sadamas“ (kogus „Semendivabrik“, 1926) kuni praeguseeni. Lähtun liigituses peamisest mere kujutamise viisist ning uurin, milliseid väärtusi, hoiakuid ja kultuurilisi tähendusi kannab meri lastele suunatud tekstides.

Võtmesõnad: Eesti lastekirjandus, merekirjandus, keskkonnateadlikkus, ökokriitika

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v30i37.27261>

Sissejuhatus

Lastekirjandus on kultuuriliselt ja ajalooliselt kujunenud nähtus, millel on ühiskonnas oluline roll – lisaks meelelahutuslikule väärtusele täidab see ka kasvatavat ja sotsialiseerivat funktsiooni, aidates kujundada lapse maailmapilti, väärtushinnanguid ning arusaamu inimest ümbritsevast keskkonnast (Nikolajeva 1997, 7–8). Niisiis käsitletakse ka looduskeskkondi. Kirjanduses on keskkonnakriisid looduskeskkonna kujutamise aina rohkem fookusesse toonud ning nii on see ka lastekirjanduses. Ühtlasi on kirjandusuurijad hakanud huvituma vee representatsioonidest, mida seostatakse nii ökoloogiliste probleemide kui ka muutustega kultuurilises mõtteviisis. Ühena põhjustest, miks veekeskonnad on seni sageli tagaplaanile jäänud, on nähtud inimese võõrandumist veest: vett on kultuuris ja kirjanduses sageli kujutatud millegi kontrollimatu ja ohtliku ning inimmaailmast eraldiseisvana, keskkonnana, mida ei ole võimalik täielikult mõista ega allutada (Kuznetski 2024). Eriti selgelt ilmneb see mere puhul, mille avarus ja piiritlematus muudavad selle inimese jaoks raskesti hoomatavaks. Lastekirjanduses võib mereteema käsitlemine olla keeruline ka seetõttu, et lapsed saavad võrreldes täiskasvanutega merd kogeda vaid piiratud määral, näiteks rannal või sadamas, sest neil puudub enamasti võimalus üksi merele minna. Vett on tajutud kui ohtlikku elementi, mille eest lapsi on alati hoiatatud, kuid nüüd pööratakse sellele koos teiste keskkonnateemadega üha enam tähelepanu.

Ökokriitilised käsitlused lähtuvad arusaamast, et loodus ei ole neutraalne ega isenesestmõistetav, vaid kultuuriliselt kujundatud ja väärtushinnangutega seotud nähtus. See, kuidas loodusest räägitakse, peegeldab ühtlasi inimeste suhtumist sellesse (Cronon 1996, 25). Ökokriitika eesmärk ei ole ainult kirjandust analüüsida, vaid ka suunata lugejat keskkonnaküsimuste üle kriitilisemalt mõtlema (Garrard 2012, 8–15), ning

sinihumanitaarne lähenemine rõhutab, et veeökosüsteemide kriisid ei ole ainult keskkonnaprobleemid, vaid kompleksed nähtused, mis seotud ka ühiskonna ja kultuuriga üldisemalt. Sinihumanitaarses käsitluses nähakse vett jõuna, mis mõjutab nii kultuuri, ajalugu kui ka inimeste maailmatunnetust (vt Mentz 2024, 3–7 ja 18–22), ent seegi, kuidas veega käitutakse ja mis seisundis ta on, sõltub sellest, kuidas inimesed vett mõtestavad ja milliseid lugusid sellest jutustatakse (Oppermann 2023; Helmreich 2011, 133–136). Kolonialismi, keskkonnakriisi ja ajalooliste traumadega seotud küsimuste avamiseks sobiva kujutlusväljana käsitletakse ühtlasi ka veealust ruumi (DeLoughrey 2017, 33–36).

Oluliseks osutub ka lastekirjandus, sest just varases lugemiskogemuses kujunevad inimese suhted mitteinimliku maailmaga. Lastekirjanduses ei ole loodus enamasti pelgalt taust, vaid oluline osa tähendusloost, mõjutades nii tegelaste arengut kui ka lugeja väärtushinnanguid (Goga jt 2018, 4). Looduskeskkonna kujutamine võib aidata arendada empaatiat inimesest erinevate olendite suhtes ning suunata lugejat nägema keskkonda keeruka ja haavatava süsteemina (Goga jt 2018, 21–30; Garrard 2012, 8–15). Nii kujunevad lastekirjanduse kaudu sageli ka esimesed arusaamad merest, selle haavatavusest ja tähendustest. Kuna meie arusaamad merest ei põhine mitte üksnes isiklikul ja otsesel kokkupuutel sellega, vaid on suuresti kultuuriliselt kujundatud, on oluline merele lastekirjanduses tähelepanu pöörata, sest, nagu sageli rõhatakse, on parim viis muuta inimeste käitumist loodushoidlikumaks nende mõtteviisi muutmine. Oluline on aga, et teemale lähenetaks delikaatselt ja tundlikku adressaati arvestades. Kliimaärevuse, või keskkonnaängi ehk ökoärevuse tekkimise vältimiseks on tähtis, et teostes räägitakse ka võimalustest, kuidas selliste katsumuste ja kriisidega toime tulla ning mida igapäevaks saaks ise ära teha, et end sellises olukorras mitte võimetuna tunda.

Mõttevahetust keskkonnateemade üle lastekirjanduses on elavdanud rahvusvahelised lastekirjandusuurijate konverentsid. Näiteks Lastekirjanduse Ühingu (Children's Literature Association) 2023. aasta konverents kandis pealkirja „Jätkusuutlikkus läbi loo: ökoloogiline õiglus, lastekirjandus ja lapsepõlv“ („Sustainability Through Story: Eco-Justice, Children's Literature and Childhood“; 2023 Annual Conference). Lastekirjanduse Uurimise Rahvusvaheline Ühing (International Research Society for Children's Literature, IRSL) oli aga oma 2023. aasta konverentsi pealkirjastanud „Lapsepõlve ökoloogiad“ („Ecologies of Childhood“). Läänemere ja lastekirjanduse suhteid uuriti konverentsisarjas „Laste graafiline maailm“ („The Graphic World of Children“) 2025. aastal Stockholmis toimunud seminaril „Laps ja Läänemeri narratiivides“ („Narrating the Child and the Baltic Sea“), kus osalesid ka Eesti lastekirjanduse uurijad Ave Mattheus, Mari Niitra ja siinse artikli autor. Tegemist oli esimese konverentsiga, mis käsitles Läänemere kujutamist lastekultuuris alates 1945. aastast. Ettekannetes tõusid etno-

graafiliste ja ajalooliste käsitluste kõrval esile ka ökoloogilised küsimused (Niitra 2025, 42–43).

Kuigi juba aastal 2008 pühendati Klaipedas toimunud rahvusvahelise seminari-sarja „Meri ja lastekirjandus“ („Jūra ir vaikų literatūra“) kohtumine Aino Perviku loo-mingule, on Eestis lastekirjanduse ja keskkonna suhet kajastatud võrdlemisi vähe. Tegelase suhetele keskkonnaga Perviku loomingus viitab oma ökofeministlikust raa-mistusest lähtuvas magistritöös Triin Lees (2015). Ilmunud on kirjandusökoloogiline vaatlus Andrus Kivirähki jutust „Kaka ja kevad“ (Tüür 2014) ning Vladimir Beekmani Aatomiku-raamatute kirjutamiskonteksti ning keskkonnateema levikut uuriv artikkel (Talivee 2022). Lastekirjanduse ajakirjas Nukits on Soome lastekirjanduse keskkonna-teemasid analüüsinud Kaisa Laaksonen (2022, 28–33). Teema on vaatluse all olnud ka Eesti Lastekirjanduse Keskuse ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse ühisseminari-del „Laps kirjanduses“ („Laps ja keskkond“, 2021 ning „Vete lood: sinihumanitaarne pilk lastekultuurile“, 2025). Lastekirjanduse ja vee kokkupuuted kajastuvad lühiülevaates „Mereteemast eesti lasteproosas“ (Palm 2004).

Täiskasvanutele suunatud eesti merekirjandust on mõnevõrra rohkem uuritud (nt Kuusik 2013; Tüür ja Kuusik 2014; Tüür 2016). Kadri Tüür (2016) eristab teoseid, milles meri esineb juhuslikult ja tegevustik võiks tegelikult toimuda kus tahes, ning neid, milles meri mängib sündmuste suunamisel olulist rolli ja on kompositsiooniliselt tähtis. Viimase jaotuse jagab ta omakorda ranna- ja merekirjanduseks. Rannakirjandu-sena käsitleb Tüür teoseid, milles keskne vaatepunkt ei lahku rannast, merekirjandu-ses on seevastu teose põhiliseks tegevuskohaks avameri ja tegevus toimub paadis, laeval või mõnel muul alusel, kuna inimene muud moodi vees hakkama saada ei suuda. Teise võimaliku liigitusena on käibel Margaret Coheni merekronotoopide teooria, mis lähtub sellest, et kõik keskkonnad, mida kirjanduses kujutatakse, olgu nad siis mered, jõed, rannikud või saared, on üheaegselt nii geograafilised punktid kui ka troobid. Proosas on nende keskkondade/troopide poeetiline funktsioon teema edasiandmine ja tegevuse arendamine (Cohen 2006, 647–679). Cohen eristab kuut kronotoopi: sinine vesi (avameri); pruun vesi (sünged jõesügavused); valge vesi (veekogud ekstreemsetes ilmastikuoludes); saar (veega täielikult ümbritsetud maa); rannik (mere ja maa kokku-puutevöönd); laev (ebastabiilne tükk nn kuiva maad, mis kannab inimesi vaenulikes vetes) (samas, 649).

Järgnevalt kaardistan mereteema kajastamist eesti lasteproosas, esitades järgmi-sed küsimused:

- Kuidas meri meie lastekirjanduses peegeldub ning milline on lasteraamatutes esitletav meresuhe?
- Kas meri on meie lasteraamatutes müstiline fantaasiasteoste pärusmaa, kus toimetavad salapärased merega seotud olendid, või leitakse inspireerivam

olevat just armsa ja kodusena tunduva mere ja selle läheduses elavate inimeste realistlik kujutamine?

- Kas meie lasteraamatutes on esil utilitaristlik vaade, mis innustab merd ära kasutama ja allutama, või lähenetakse teemale hoopis romantiliselt, kutsudes lapsi randa ja sadamasse merd imetlema?

Keskendun viimase saja aasta jooksul eraldi raamatuna ilmunud lugudele ja jutustustele, kuid mainin ka mõningaid ilmekaid näiteid pakkuvaid teemakohaseid pildiraamatuid ja lühilugusid jutukogumikest. Käsitletud ei ole lasteluulet ega illustratsioone.

Lähtun esmasel kaardistamisel keskkonna kujutamise tüübist (realistlikkus/fantaasia) ning seejärel teistest iseloomustavatest tunnustest, nagu konkreetne tegevuskoht, tegelased ja muud narratiivsed elemendid. Realistliku merekirjanduse alaosas vaatlen merd loomade-lindude elupaigana ning laevnike ja laevaloomade lugudes kujutatud merd; käsitlen esmakordset merega kohtumise kogemust ning argi- ja puhkusemere kajastamist, lisaks toon välja mere ja trauma seoseid. Fantaasiakirjanduse alaosas käsitlen (mängu)laevnikke (väljamõeldud) merel, mere personifitseerimist ning pärismere esinemist fantaasiateostes. Erandiks on mereröövlinarratiiv, mida vaadeldakse sõltumata kujutustüübist ühtse plokina.

Meri realistlikes lasteraamatutes

Realistlik kujutustüüp püüdleb tegelikkuse tõepärase ja täpse kujutamise poole (Krusten jt 2006, 152) ning on seetõttu mõjutatud kirjutamisaja ajaloolis-poliitilistest tingimustest. Meri võis Eesti vabariigi algusaegadel olla pigem töö- ja leivateenimisega seotud ruum, vähem romantiline või mänguline kujutlusvälja allikas, mistõttu ka lastekirjanduses ilmnes neid teemasid vähem, ehkki on ka mere ääres puhkamisega seotud näiteid. Nõukogude okupatsioon tõi kaasa kardinaalsed muutused. Kuigi merendus arenes tehniliselt ja ideoloogiliselt, merd soositi kui töö- ja kollektiivse pingutuse ruumi, oli tegelik ja individuaalne ligipääs merele rangelt kontrollitud. Rannapiirkonnad olid sageli suletud piiritsoonid, kalurid pääsesid merele lubadega, merereisid allusid poliitilisele järelevalvele – meri toimis pigem suletud piirina, mitte avatud uksena maailma. Sellisest piiratusest võib leida näiteid ka lastele mõeldud mereproosas. Alates 1990. aastatest, mil ennistati Eesti iseseisvus, taastub rannaalade avatus ja võimalus vabalt merele minna, kuid esile kerkivad ka majanduslikud probleemid ja merega seotud keskkonnaküsimused.

Viimasel sajal aastal lastele suunatud realistlikus mereproosas kerkivad suuremate alaliikidena esile raamatud mereloomadest ja -lindudest, meremeestest ja laevaloomadest, aga ka mälestusliku loomuga teosed inimeste kokkupuudetest merega ning pajatused laste elust mere ääres. Läbi aegade levinuimaks realistlikku kujutusviisi rakendavaks tüübiks võib aga pidada teoseid suvepuhkusest mere ääres.

Meri kui elupaik

Realistliku merekirjanduse üheks oluliseks alaliigiks on lood, mis keskenduvad mereelustikule. Eesti lastekirjanduses on selliseid teoseid suhteliselt vähe. Varajase katsena kujutada hüdrootsiaalset maailma, kus inimeste ja vee-elustiku teed põimuvad, tõuseb esile **Aadu Hindi „Angerja teekond“** (1950), mis jälgib angerja eluringi sünnist surmani paralleelselt Saaremaa rannaküla laste igapäevaeluga, kellele teadlasest sugulane vahendab teadmisi angerja rändest ja veekogude ökoloogiast. Teadlase kohalolu ning teoses kasutatud skeemid ja kaardid annavad jutustusele episteemilise autoriteedi, mis raamib angerja teekonda kui uurimisobjekti, kuid ei käsitle angerjat iseseisva agentsusega olendina. Angerja elu kirjeldatakse välise, antropotsentrilise vaatepunkti kaudu: kalad on „nemad“, kelle olemasolu mõtestatakse peamiselt inimese vajaduste kaudu. Kuigi rõhutatakse vajadust uurida ja kaitsta veekeskkonda, näiteks käsitletakse kalade mürgistamist ja kloorivee jõkke imbumise ohtlikkust, jääb domineerima inimesele kasumlik loogika: angerja teekonna mõistmine aitab tagada kalanduse edukust. Ideoloogiline rõhuasetus saab eriti selgeks 1975. aasta kordusväljaande järelsõnas, kus ihtüoloog Neeme Mikelsaar sedastab: angerja uurimine on väärtuslik eelkõige seetõttu, et see „kindlustab angerjapüügi edu“ ning kehastab „nõukogude teaduse ja praktika viljakat koostööd“ (Mikelsaar 1975, 81).

70 aastat hiljem on valinud teistsuguse lähenemise bioloog **Katrin Väljataga**, kes räägib oma raamatus „**Ümarmudil otsib kodu**“ (2020) Läänemerre saabuvast ümarmudilamaimust, kes püüab siinsete oludega kohaneda. Teos ei käsitle uue liigi saabu-

Katrin Väljataga, Ümarmudil otsib kodu (2020). Illustreerinud Anu Kalm, kujundanud Angelika Schneider.

mist Läänemerre võõrliikide puhul konflikti- või ohunarratiivina, vaid loob hüdrosootsiaalse maailma, mille keskmes on kohanemine, liikidevahelised suhted ja ökosüsteemi terviklikkus. Võõrliigi ja põlisliikide vastandus ei ole siin moraalne ega hierarhiline, vaid ökoloogiline ja protsessuaalne. Ümarmudil ei võta põlisliikidelt elutingimusi ära, vaid saabub ökosüsteemi, mida inimene on juba muutnud. Seega ei ole probleem võõrliik ise, vaid inimese tekitatud haavatavus, mille sees liigid peavad hakkama saama: „Kui aga inimene muudab ökosüsteemid loodust reostades ja elupaiku ära võttes nõrgaks, kaob terviklikkus ja me peame palju vaeva nägema, et tehtud vigu parandada“ (Väljataga 2020, 75). Kalu jt mereelanikke on kujutatud liigile omaselt, nende igapäevaseid eluvajadusi, nagu toit, temperatuur või suhted teiste liikidega, vaadeldakse võimalusel läbi loomasilma, ehkki loomi on teataval määral inimesestatud, näiteks on neile antud nimed. See laseb lugejal teistesse liikidesse kuuluvaid olendeid individidena näha, nendega side luua, neid endaga võrdväärseks pidada.

Lastele on kirjutatud ka merelindudest. Saaremaalt pärit ja täiskasvanuilegi köitvaid mereraamatuid kirjutanud **August Mälgu „Jutte lindudest“** (1934) on pühendanud teadlikult Vilsandi Vaika saarte linnukaitsele (Mälk 1982, 5). Asjaolule, et kirjanik viibis seal ka ise korduvalt pikki varahommikusi ja hilisõhtusi tunde ebamugavas vaatlusvarjes lindude keskel ning rikastas niimoodi oma teadmisi merelindude ühiselu, pesitsus- ja toitumisviiside kohta, viidatakse ka raamatu järelsõnas (Kurs 1982, 131–132; vt ka Tüür 2023). Kogumikus on elutruid ja kaasahaaravaid sissevaateid merelindude ellu, mis põimuvad, kohati ka traagiliselt, inimeste omaga. Autor ise ütleb raamatu eesõnas, et tema lugudes on küll „tegelasi vähemal määral inimesestatud, tõlgitsedes linnukeelseid hääliitsusi inimdialogi“, kuid seejuures on püütud siiski „kõrvalekaldumatult käia psühholoogiliste tõsiasjade ja kestvate tähelepanekute rajal“ (Mälk 1982, 5–6). Vaatluslik täpsus ja mõõdukas inimesestamine loob ruumi, kus lindude agentsus ja liigispetsiifiline käitumine säilivad, isegi kui „lindudele on omistatud kavatsusi, sisekõnet või koguni dialoogi“ (Tüür 2023, 861), mida kasutatakse noorele lugejale empaaatilise ligipääsu loomiseks. Nii luuakse teoses maailm, kus inimeste ja merelindude elud põimuvad, kuid mitte hierarhiliselt või konfliktipõhiselt, vaid vastastikuse kooseksisteerimise ja ökoloogilise tähelepanelikkuse kaudu.

Mark Antonius Puhkani, Tuul Sepa ja Jeffrey Carbillet’ koomiks **„Kajakasaar. Mere- linnu lugu“** (2025) põhineb tõelisel teadustööl, Matsalu looduskaitsealal Kakrarahul pesitsevate merelindude uuringutel. Raamatu sissejuhatus ütleb, et merelindude seiret alustati Kakrarahul juba 1962. aastal. Aastakümnete jooksul kogutud andmed võimaldavad teha järeldusi mitte ainult merelindude bioloogia, vaid ka selle kohta, kuidas linnud muutuva maailmaga kohanevad. Raamatu peategelane on kalakajakas, kelle elukäiku jälgitakse linnu sündimisest kuni tema seitsmeaastaseks saamiseni. Lugu on esitatud valdavalt kajakatibu vaatepunktist, osaliselt ka tagasisivaatelistel

mälestustena. Autorite püüd pakkuda linnupoja perspektiivi, mitte kujutada teda pelgalt uurimisobjektina, võimaldab lugejal tajuda merelindu elusolendina, kel oma tunded ja soovid, tahtmised ja tegutsemised, ning rõhutab individuaalseid ellujäämisstrateegiaid. Kajakapojal on veidi ninatark vanem õde, hulljulge ja pöörane keskmine ning alalhoidlikum ja arem väikevend. Meri on teoses aktiivne tegevuskeskkond, mis kujundab lindude kogemust ja agentsust ning mille muutlikkust raamib ka inimese mõju Läänemere ökosüsteemile. Raamatuga koos on valminud ka lauamäng.

Laevaloomad

Kirjanduslikke loomi leiab koos inimestega ka laevadelt, mida Cohen (2010, 15–48) on liigitanud traditsiooniliste merekronotoopide hulka: alus toimib mobiilse mikro-maailmana, mis stabiliseerib kogemust piiritlematus ja muutlikus mereruumis ning muudab ookeani kogetavaks, mõõdetavaks ja narratiivseks. Laev allub ka ise mere rütmidele, hoovustele ja ilmastikule, kehastades inimese ja mere vastastikust sõltuvust. Sellises ruumis jagavad loomad inimestega sama ajalisi-ruumilist dünaamikat: nende liikumine, ellujäämisstrateegiad ja suhe merega kujunevad nii inimliku korra kui ka mere agentsuse mõjul. Nõnda toimib laev liikidevahelise eluruumina, kus merd kogetakse koos kindlapiirilises suletud maailmas mingi kindla perioodi jooksul, kuid mitte kunagi täielikult kontrollitavalt. Tüür (2016) toob esile, kuidas loomad sellises narratiivis avavad inimesi hoopis teise nurga alt ning neil on laevameeskonda ühendav ja üksluises laevaelus sageli ka meelelahutust pakkuv roll.

Ajakirjanik **Evald Tammlaan**, kes tegi korrespondendina laevadel kaasa mitmeid pikemaid reise ning avaldas neist artikleid, osaliselt ka Jänkimehe pseudonüümi all, on lastele kirjutanud jutustuse „**Laevakoer Tuhk**“ (1940), loo kodutust koerast, kes peab kohanema laevaeluga. Tema esimesed kogemused – laeva kõikumine, tormid, toidupala põgenemine ühest kausiservast teise – vahendavad väikesele lugejale, kuidas loom tajub merd keskkonnana, mis erineb radikaalselt senisest maismaaelust. Laev toimib siin liikidevahelise seltsilisuse ruumina: meremehed leiavad koeras sõbra, ta pakub meelelahutust ja omamoodi tuge laevarutiini talumisel, koer aga omandab uue rolli meeskonnaliikmena. Tammlaan kujutab merd kui muutlikku ja kohanemist nõudvat keskkonda, mille kaudu loom liigub ühest kultuurilisest ja ökoloogilisest maailmast teise.

Eesti ühe juhtiva merekirjaniku, Muhust pärit **Juhan Smuuli** jutustusel „**Meremees Murka**“ (1958) on tõsieluline taust: autor sai ainek loo kirjutamiseks 1955. aasta suvel heeringatraaleril tehtud reisil Põhja-Atlandile. Smuuli ehe ja kaasakiskuv kirjutamisviis¹ avab nii mere kui ka laevameeskonna argise rütmi ning kujutab koer Murkat

1 Teosest on ilmselt seetõttu ilmunud arvukalt korduustrükke (1972, 1986, 2007).

meeskonna loomuliku liikmena, kelle kohalolu pakub meestele seltsi ja pääsu rutiinist. Murka leiab laeval nii sõpru kui ka vaenlasi, kuid tema roll on eeskätt ühendav ja emotsionaalset tasakaalu loov. Laev kujuneb liikidevahelise kooselu ruumiks, kus koera on kirjeldatud merd tunnetamas inimestest erinevalt. Seda ilmestab näiteks stseen, kus Murka vaatab merd ja tunneb igavust, sest „ei puud, ei aeda, ei maja“ ning „isegi mere lõhn oli igav ta tundlikule ninale“ (Smuul 2007, 30).

Juhan Smuul, Meremees Murka (1958).
Illustreerinud Romulus Tiitus.

Jaan Rannapi „Jefreitor Jõmm“ (1971) asetab loo keskmesse hoopis laevakarude, kelle teekond näitab, kui tingimuslik ja habras võib olla loomade kohanemine inimeste loodud (mere)ruumis. Karupoeg, kelle meremehed maapeatusel metsast leiavad, viiakse laevale, talle antakse auaste ja nimi Jefreitor Jõmm. Edasi satub loom noorte naturalistide juurde ning sealt mootorlaeva Poisu meeskonda. Laev pakub talle alguses mängulist ja sotsiaalset keskkonda, kus ta, nagu laevakoerad eelmistes näidetes, aitab „eemal tõrjuda üksluisust, tusatuju ja sedasama... merenukrust“ (Rannap 2020, 44–45). Kuid erinevalt koertest ei ole karu bioloogiliselt ega käitumuslikult kohandunud eluks kitsastes ruumides kõikuva pörandi ja inimeste töökorralduse keskel. Rannap näitab, et laev võib loomale olla ajutine ja petlikult turvaline ruum, kuid see ei asenda looduslikku elupaika. Inimesed kasutavad karu mänguasjana ära, kuni tüdinevad, ning lõpuks satub Jõmm loomaia kitsasse, ahistavasse puuri. Teose traagiline lõpp rõhutab ökokriitilist hoiakut: inimesed peaksid arvestama liikide loomuliku elukeskkonnaga, et loodust hoida.

Need lood toovad esile laevaloomade eriilmelisi suhteid mere ja laevaeluga. Kui Tammlaane „Laevakoer Tuhk“ kujutab laeva eelkõige kohandumise ja avaraumise ruumina, kus loom õpib tundma merd kehalise kogemuse kaudu ning laev toimib sillana uute ökosüsteemide ja liikidevaheliste kohtumiste suunas, siis Smuuli „Meremees Murka“ keskendub laeva argisele rütmile, näidates merd looma taju kaudu monotoonse ja piiritlematu keskkonnana, milles koera agentsus avaldub meeskonna ühendaja ja merelise eluolu tundliku vahendajana. Rannapi „Jefreitor Jõmmis“ rõhutatakse laevaelu ajutisust, tingimuslikkust: see võib pakkuda loomale näilist turvalisust, kuid ei asenda talle tema loomulikku elupaika.

Keskkonnakirjandus

Kuigi merehoid leiab kaudselt või vihjamisi kajastamist nii mõneski merest rääkivas teoses, leidub üksikuid lasteraamatuid, kus see on fookuses, kusjuures viimased aastad on siia lisa toonud tõhusamalt kui kunagi varem. Üks varane merehoiukeskse teose näide on **Dagmar Normeti** raamat „**Delfinia**“ (1975), mis kajastab Vaikses ookeanis elavate delfiinide ja Lõunamere saarel elavate laste elu. Poiss, kes unistab külkorviga mootorrattast (selleks, et sõiduriistaga mugavamalt looduses käia), sõlmib loomaaiaga kokkuleppe tuua neile merest tasu eest haruldasi taimi ja ookeanielukaid. Koos õega sõidab ta ookeani äärde, kuid sukeldumisel ründab teda hai. Delfiinid päästavad poisi ja toimetavad ta kaldale ning lapsed aitavad omakorda ühe uudishimuliku delfiini tagasi sügavamasse vette. Lugu rõhutab vastastikust hoolivust ja liikidevahelist abi merelises keskkonnas. Normet seob süžeeaga ka delfiinidega sõbrustanud lauliku Arioni müüdi ning toob esile teisigi delfiinide heategusid inimestele. Kirjeldades delfiine, nende tegutsemist ja elukombeid inimese vaatepunktist ning inimesi delfiinide vaatepunktist, loob autor põnevaid paralleele. Nii näiteks jutustab delfiinivanaema oma lastele inimestest: „Inimene on tark. [. . .] Selleks, et kiiremini edasi liikuda, sõidab inimene teiste loomade seljas, nii nagu meriroos erakvähi koja otsas, või koguni nende kõhus“ (Normet 1993, 38). Mõlemad liigid on võrdväärselt olulised ning võiksid üksteist hinnata, kuna delfiinid on „inimese vennad ookeanis“ ning kui sõlmitakse sõprusliit, „ühineb maapealne tarkus ookeanitarkusega“ (samas, 14). Teos viitab inimeste ja teiste loomade vaatepunktide erinevusele, ent häirima jääb omavaheliste suhete pragmaatiline olemus. Keskkonna mõõdupuuks on inimene ja loodust hinnatakse üksnes inimestele kasulikkuse seisukohast.

Viimasel ajal ilmunud merekeskkonnahoiule keskenduvad teosed on seotud Läänemerega. Eespool mainitud „Ümarmudil otsib kodu“ ning „Kajakasaar“ on ühtlasi headeks näideteks looduse tutvustamisest keskkonnakriisi ajastul, mil Läänemere olukord pole kiita (vt lähemalt Keskkonnaagentuur 2023). Teaduse ja ilukirjanduse

vahendeid ühendades on ilmunud teisigi raamatuid, mis pakuvad ühtaegu nii lugemisnaudingut kui ka uusi teadmisi merekeskkonna ja seal elavate olendite kohta.

Noorte mereteadmiste ja -teadlikkuse kasvus mängib olulist rolli Eesti Meremuuseum. Lisaks Väljataga raamatule on seal välja antud ka **Kätlin Vainola „Kass Kipper mereseiklus“** (2024). Peategelaseks on laevaga merele minev kass, kelle hülged appi kutsuvad, et päästa vanadesse võrkudesse (mereprügisse) takerdunud hülgepoeg. Kipper kutsub loomapäästjad, kes hülge vabastavad. Vainola kirjeldab agentsena võrku, mis igavusest end hülgepojale ümber mähib. Algsüüdlasele näpuga näitamata annab teos lastele signaali meri puhtana hoida. Kirjeldatud on päriselulist muret: võrgukahjude ja nn kaaspüügi (püünistesse jäävad ka liigid, keda ei soovita püüda) ohtudele viidatakse ka Eesti mereala keskkonnaseisundi hindamisel, kalapüük meie rannikumeres mõjutab ka hülgeid ja veelinde (Martin 2012, 193).

Kätlin Vainola, *Kass Kipper mereseiklus* (2024). Illustreerinud Sirly Oder, kujundanud Angelika Schneider.

Merereostusest räägib ka **Kairi Loogi** lugu „**Vana haikala hakkab pensionäriks**“ (kogumik „*Kiludisko*“, 2023). Peategelaseks on valitud kirjanduses jm kunstides halba mainet omav hai. Pensionile läinud haikuningas märkab, et vesi on reostunud: see on hägus, vees on nii palju pudeleid ja muud prahti, et päike enam läbi vee ei paista. Tal tuleb troonipärijast poeg appi kutsuda ja meres kord majja lüüa. Erinevalt teistest analoogsetest teostest, mis näevad loodushoius olulist rolli ka inimestel, näib Loogi vaatepunkt vaatamata üldjoones humoristlikule teemakäsitlusele olevat pessimistlik – inimeste peale ei saa loota ja haid peavad ise vee puhastamises initsiatiivi haarama. Täiskasvanute abitust loodusküsimuste lahendamisel soome lasteraamatutes on esile toonud ka Laaksonen (2022).

Laevnike lood

Laevnike lood kuuluvad Coheni (2006) vaates kas ranniku- (järgnevas analüüsis võime siia paigutada Jüri Parijõe jutud „Sadamas“ ja „Hingi päästmas“ jt) või sinise vee (nt Pruuli 2024) kronotoobi alla. Tüüri (2016) liigituses jäävad lastele mõeldud laevnike lood mere- ja rannakirjanduse vahealale, kaldudes kord mere-, teinekord pigem rannakirjanduse hulka. Et aga lapsed satuvad ise merele harva, on enamasti tegemist teostega, kus valdavalt tegutsevad täiskasvanud või siis noorukid, mistõttu võib mõndagi neist liigitada pigem noortekirjanduseks (nt Parijõe „Kulbult Atlandile“). Lapspeategelased on enamasti vaatleja-kuulaja-küsjaja rollis.

Üks esimesi selles žanris, kuigi laevnikunarratiivist veidi kõrvale kalduv lugu on põhjarannikult pärit pedagoogi ja kirjaniku **Jüri Parijõe** jutt „**Sadamas**“ kogumikus „Semendivabrik“ (1926, hiljem ilmudes „Tsemendivabrik“), milles poiss läheb sadamas töötavale isale süüa viima. Kirjeldatakse rasket sadamatööd – tsemendi laadimist venedele ja viimist suurele laevale, tegelikkus põimub poisi unistustega. Esialgu mõtleb ta nagu isagi vintsimeheks hakata, siis unistab venemehe tööst ning seejärel suurel laeval töötamisest. Poissi vaimustab meri, selle kohin, suurus ja võimalus laevaga kaugetele maadele sõita.

Parijõe kogumik „**Kulbult Atlandile**“ (1939) sisaldab viit lühijutustust. „Hingi päästmas“ kirjeldab pärtlipäeva tormis Pühakarile jooksnud laeva päästetöid, kus oma esimesel abistustööl on ka 15-aastane Joonas. Teiste juttude fookuses on vanade, laeva hierarhias valdavalt madalamatel astmetel olevate meremeeste mälestused. Ilmekalt toob Parijõgi esile, et merele meelitab mere kutse, mis lähedastes just kõige soosivamaid tundeid ei pruugi tekitada. Nii näiteks kirjutatakse loos „Laevapoisi päevilt“:

„Ema, kas kuuled, kuidas meri kutsub? Suvel kutsus sagedasti, kui istusin rannas kivil.“ Siis vaatas ema mulle kohkunult otsa, pisarad purskusid silmist, ta haaras kõvemini mu käest kinni ja ütles: „Seda ma kartsin... Ära kuulata, Joonas, seda kutset, ära kuulata!“ (Parijõgi 1994, 77–78).

Vastuseis poja unistusele on mõistetav – poisi kaptenist isa on hukkunud Rootsi vetes. Ent ema lepib lõpuks Joonase sooviga. Kevadel merele läinud nooruk elab lustakate seikade kõrval üle mitmeid pöördelisi sündmusi alates laevahukust kuni sõbra surmani ja mehistub katsumusi ületades nii füüsiliselt kui ka vaimset. Talve saabudes tuleb Joonas koju ja astub merekooli, tema teekond meremehena jätkub.

Laevalugude huvitav paradoks on see, et kuigi merd tajutakse vabaduse sümbolina – suure, avara, otsatu, piirituna, siis laevnike elu, olgu nad suure laeva kaptenid või madrused lihtsal heeringalaeval, on surutud väga väikesele territooriumile ja piiratud tingimustesse (vt ka Cohen 2010, 15–48). Nii nendib Joonaski: „Aga ühes asjas pettusin: lootsin laeval suuremat avarust, laiemat silmaringi kui kodurannas. Nüüd aga selgus,

et oli näha õige väike ratas merd, silm ei ulatunud kuigi kaugele. Ja taevaski näis olevat madalamal. Kodus tuletornis oli avarus palju suurem“ (Parijõgi 1994, 87).

Sageli on laevnike lood mälestusliku koega. Saaremaalt pärit **Voldegar Milleri „Merehundi jutud“** (ilmunud kahes osas 1984 ja 1993) kujutavad endast vana merekaru värvikaid vestlusi merehuvilise koolipoisiga, kes unistab meremehekutsest. Esimesed lood tutvustavad võõral maal ja merel kohatud loomi, edaspidi räägitakse võõrsil kohatud rahvastest ja nende kommetest, merel juhtunust ning merega seotud müütidest, sh tondilaevadest, viirastustest ja laevavaim kotermannist. Meri on Milleri raamatutes liikumise ja kohtumiste ruum, mis avab jutustajale ja kuulajale maailma mitmekesisust. Merel on siin siduv funktsioon, see ühendab paiku, rahvaid ja kogemusi ning toimib ühtaegu nii geograafilise kui ka kultuurilise vahendajana.

Merekirjanik Albert Uustulndi poja, reisilaeva kapteni **Lembit Uustulndi „Ta ujub siiski“** (2011) on pooldokumentaalne jutustus sellest, kuidas autori tütrepojad temaga laevareisi kaasa teevad ja kaptenist vanaisa neile laevanduse algtõdesid selgitab. Raamatu eessõnas avaldab autor kahetsust, et kuigi Eesti oli kunagi suur mereriik, siis nüüdseks on meri, laevad ja töö, mida selles erilises keskkonnas tehakse, meile kaugeks ja tundmatuks jäänud (Uustulnd 2011, 7). Siiski avaldab ta lootust, et „raamat aitab selgitada meresõidu võlu, näitab laevaelu tema kõigis kirevates värvides ning avardab pisutki meie teadmisi sellest valdkonnast“ (samas). Huvitav on märkida, et erinevalt varasematest meresõitu kajastavatest teostest, mis kujutasid elu kaubaveo- või kalapüügilaevadel, on siin esimest korda keskmes lõbusõidualus.

Maris Pruuli teoses **„Meie seiklused Arktikas. Jääkaru pai / Meie seiklused Antarktikas. Pingviini piss“** (2024) kujuneb polaarmeri ruumiks, kus ekstreemne loodus, loomad ja inimeste igapäevased toimetused põimuvad mängulise jutustamislaadiga. Kuigi tegelasteks ei ole lapsed, vahendab jutustaja kogemus siiski uudishimuliku vaatleja positsiooni, mis toob Arktika ja Antarktika lähedale samal moel nagu lastekirjanduses on sageli tehtud, rõhutades vahetut tähelepanu, üllatuslikkust ja looduse rütmidega arvestamist. Jääkaru, pingviinid ja teised polaarolendid ei ole siin pelgalt eksootilised tegelased, vaid keskkonnatunnetuse vahendajad, kelle kaudu avaneb polaarmeri kui habras, ent elujõuline ökosüsteem. Nõnda laiendab Pruuli looming omakorda mereruumi kujutamise spektrit: kui kodulähedastes lugudes on meri sageli mäluline või identiteeti kujundav ruum, siis siin muutub ta globaalseks kogemusväljaks, mis toob esile inimese ja äärmusliku looduskeskkonna vastastikuse sõltuvuse ning rõhutab keskkonda hoidva mõtteviisi tähtsust.

Kõigis neis laevnikest pajatavates lugudes viib meri ühelt poolt küll põnevate sündmuste ja uute, autorile seni tundmata rahvaste ja looduseni, samas aga leiab rõhutamist ka asjaolu, et lisaks julge ja vapper olemisele tuleb laevnikuks saamiseks omandada ka ohtralt teadmisi. Nii näiteks ütleb vana merehunt noorele kärsitule

mälestustekuulajale: „Et läheksid kohe? Ei tahakski enam kooli minna? Seda jah, eks ma ka nõnda. Aga mereasi tahab õppimist. Oleks mul rohkem kooli olnud..“ (Miller 1993, 64). Kuna merendus on väga spetsiifilist sõnavara kasutav valdkond, sisaldavad need raamatud tihti ka sõnastikku või joonealuseid sõnaseletusi.

Lapse esmakohtumine merega realistlikes lasteraamatutes

Tüüri (2016) mõistes rannakirjanduse eriliigiks võib pidada mälestusi esimesest kohtumisest suure veega. Meri on sellistes tekstides liminaalne, piiripealne, salapärane ruum maa ja avamere, tuttava ja tundmatu, turvalise ja ohtliku vahel. See on teatavas mõttes üleminekuline ruumikogemus, millel on suur mõju tegelase identiteedi muutumisele.

Eriti jõuliselt tuleb selline piiripealne, transformeeriv olek esile **Henno Käo** raamatus „**Kui veel telekat ei olnud**“ (2001), mis kajastab kirjaniku mälestusi 1940.–1950. aastate lapsepõlvest Saaremaal. Loos „Meri“ otsustab poiss, kes elab saarel, aga pole veel merd näinud, sest see asub kodust viie kilomeetri kaugusel, seda üksi vaatama minna ning pettub, kuna kujutletu ei lähe tegelikkusega kokku.

[. . .] unes olin ma juba merd näinud! Unenäomeri oli majakõrguste vahuste lainetega. Lainete vahel ulpis abitu laevuke nagu pähklikoor. Säherdune pilt oli mulle meelde jäänud ühest raamatust. [. . .] Kui järjekordsele künkaharjale jõudsin, nägin ma midagi puude vahelt välkumas. [. . .] Jooksin künkast alla ja mulle lõi vastu imelik lõhn. [. . .] Võibolla lehkab niimoodi mereröövlite higi? Aga kindlasti oli selles ka kaugete maade ja seikluste hõngu. Juba seisingi teraval kaldaklibul ja minu jalge ees lesis läbipaistev vesi. Harilikult vist ei öelda, et vesi lesib. Aga seda ta seal tookord just tegi. [. . .] Meri ei loksunud. Meri ei virvendanudki. Ja minusuguse põnni pärast ei vaevunud ta end ka pingutama, et pisutki mere moodi välja näha. [. . .] Kastsin varbad vette, kuid ujuma ei läinud. Võib-olla olin sest petuvärgist liiga solvunud. Aga tõenäoliselt ma lihtsalt kartsin seda lomp. (Käo 2001, 25–28)

Käo vaates avaneb meri ambivalentsetena, lapse kujutluse ja tegelikkuse pörkimine tekitab pettumust ja ärevust. Meri ei vasta ettekujutusele, rahulikus võõruses mõjub ta isegi ähvardavalt. Laps tajub merd millenagi, mis võib oma sileda pinna all midagi varjata, ning see muudab esmakogemuse ühtaegu ligitõmbavaks ja hirmutavaks. Meri on siin justkui lävepakuruum, kus fantaasia ja tegelikkus kohtuvad ning kus laps peab esimest korda suhestuma loodusega, mis ei allu tema ootustele, vaid nõuab kohanemist, julgust ja uut moodi mõistmist.

Kerttu Soansi raamatus „**Olivia ja esimene maailm**“ (2003) kannab lugu, mis kujutab tüdrukuga esmakohtumist merega, eelmise näitega sarnasele piiripealsusele osutavat pealkirja „Olivia ja silmapiir“. Siin kujutatud meri avaneb lapse kogemuses kui intensiivselt meeleline, samal ajal tundmatu ruum, mis hakkab end tasapisi talle ilmu-

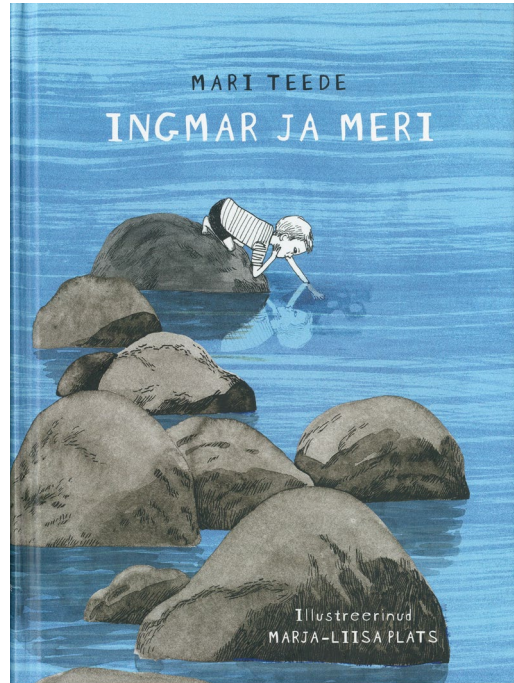
tama juba enne, kui seda päriselt näha on. Olivia kuuleb esmalt mere lõputut mühinat, mis erineb täielikult kodustest helidest ja millel pole ei algust ega lõppu. See loob esmamulje merest kui piiritust ja iseseisvast jõust, mis ei allu ühelegi kodusele võrdlusele. Teekond läbi mändide ja kibuvitsade on justkui rituaalne lähenemine, kus lõhnad ja helid valmistavad last ette kohtumiseks millegi suure ja võõraga. Merelõhn on ühtaegu tuttav ja võõras, meenutades varasemaid kogemusi, päriselt kattumata ühegagi neist – see rõhutab, et meri kuulub teise maailma, millega lapsel seni puudub otsene kontakt. Kui meri lõpuks nähtavale ilmub, kogeb Olivia seda hiigelsuurena, mis ulatub kaugusse ja samal ajal pidevalt muutub. See on lapse jaoks esmakordne kokkupuude avarusega, mis ei ole enam raamatu- ega kujutlusmeri, vaid ehe, kehaliselt tajutav ja omaenda rütmis elav ruum.

Nõnda kujuneb merekujutus siin sarnaselt Käo raamatuga lävepakukogemuseks, kus laps astub üle piiri koduse ja tundmatu, väikese ja suure, kujutlusliku ja tegeliku maailma vahel. Meri on korruga kutsuv ja hirmutav, tuttavlik ja midagi täiesti uut, miski, mis hakkab lapse maailmataju avardama ning mille ees ta tunneb nii aukartust kui ka vaimustust.

Lisaks meeldejäävatele esmakohustele esineb meri raamatutes ka argisemal kujul. **Aare Toikka** ja **Aarne Mägi „Ruudi“** (2006) põhineb samanimelisel koguperefilmil, teose peategelaseks on Rannakülas elav Ruudi, keda huvitavad viikingid ja kes otsib võimalust külastada Kuressaarde tulnud viikinglaeva. Ka **Mihkel Ulmani** ja **Kati Saara Vatmani „Röövlirahnu Martin“** (2015) on filmitaustaga teos, kus 11-aastane peategelane Martin on emaga hiljuti mereäärsesse külasse kolinud. Poiss, kellel on olnud keeruline sõpru leida, veedab palju aega omaehitatud onnis mereäärsel lagendikul asuval Röövlirahnu (siin on märgata seost mereröövlirahnuviga). Meri on mõlemas teoses taustaks, aidates koostöös ilmaoludega kaasa kirjeldatud sündmuste emotsionaalsele mõjuvusele.

Mari Teede raamatus **„Ingmar ja meri“** (2023) on merel aga hoopis olulisem roll. Kui Tallinna poisi Ingmari vanemad lahutavad, on ta sunnitud koos emaga kolima Mustamäelt oma surnud vanaisa majja Kopli poolsaarel, kus poisi arvates on kõik vana ja tobe. Meri asub aga tema uue kodu lähedal ja hakkab poisile lohutust pakkuma, eriti kui tal uues koolis kuigi hästi ei lähe. Meri saab raamatus nähtavaks ranna, kivide, vahelduvate vaadete, merelindude (nt hõbe-, kala- ja naerukajaka) ning tõusu ja mõõna kaudu; see on ruum, mis on ühtaegu igapäevane ja samas pidevalt muutuv. Meri seostub ka vanaisa ja mälestustega, moodustades põlvkondadeülese sideme, milles ta on ühtpidi küll ohtlik, kuid veelgi enam andja rollis, kelle rütmide järgi elu kulgeb. Esialgu on ressursisäästlik ja ümbrusthoidev eluviis Ingmarile võõras, hiljem aga leiab ta end selles keskkonnas loomulikult toimimas ning mõistab, et just meri on see, mis teda tõeliselt kõnetab. Mere ääres leiavad aset ka olulised sündmused ja kui

ema poisi ees vabandab, et ta tolle kodust ja sõpradest lahti rebis, ütleb Ingmar: „Minu sõber on meri“ (Teede 2023, 82). Nõnda kujuneb meri Ingmari jaoks ruumiks, mil on identiteeti ja kuuluvustunnet kujundav jõud ning mille juurde tagasi jõudmine tähendab ühtlasi enda juurde jõudmist.

Mari Teede, Ingmar ja meri (2023). Illustreerinud Marja-Liisa Plats, kujundanud Liis Karu.

Puhkus mere ääres

Valdav enamik laste rannakirjandusest ei käsitle aga laste tegevust mere ääres sügisel, talvel või kevadel, vaid keskendub suvele, koolivaheajale ja vanemate puhkuseperioodile. Selliseid mereteoseid on ilmunud läbi aastakümnete kõige rohkem. Narratiiv saab alguse okupatsioonieelse Eesti Vabariigi ajal. Linnarahval tekkis võimalus endale majanduslikult pikemat puhkust lubada. Samuti propageeriti rahvatervist ja ravimeetodiks oligi sageli viibimine mere ääres. **Marta Sillaotsa** tegelased, koolieelikute kolmikud sõidavad koos vanematega Haapsallu ravikuurorti („**Trips, Traps ja Trull Haapsalus**“, 1937). Pere elab seal erruläinud kaptenist vanaisa juures ning merest ja rannast saab tõeline tegevusi tulvil keskkond – ujutakse, purjetatakse, käiakse sadamas laevu vaatamas ning uuritakse, kuidas kasutatakse ravilas meremuda.

Narratiiv oli elujõuline ka Nõukogude okupatsiooni ajal vaatamata sellele, et rand kui piiritsoon oli suuresti suletud ja suvitamas käidi näiteks hoopis Krimmis. Nii on selleaegsetes suvepuhkuselugudes ka omajagu eksootikat. **Aino Perviku** jutustuses „**Kersti sõber Miina**“ (1961) läheb Kersti perega puhkusele. Algselt pidid nad puhkama

minema lõunamaale, ent ka kohalik meri suudab last paeluda: „Meri. Hall ja morn nagu taevaski. Pahuralt tormasid lained randa, tuul kandis soolaseid piisku Kerstile näkku. Eelmistel päevadel oli vist tubli torm olnud. Rand oli üleni kaetud märja adru ja vetikatega. Kersti jooksis luitelt alla. Kogu ta tusatuju oli äkki kadunud“ (Pervik 1961, 7).

Merd on kujutatud intensiivselt meelelise, muutliku ja emotsionaalselt puhas-tava ruumina, mis suudab lapse meeleolu ümber pöörata isegi siis, kui algne ootus oli seotud sootuks eksootilisema sihtkohaga. Nõukogude perioodi suvevaheajalugudes külastatakse näiteks ornitoloogist vanaisa (**Eno Raud „Märgutuled Padalail“, 1977**) ning viibitakse mereäärses pioneerilaagris (**Mare Mürsepp, „Lehmaga mere ääres“, 1987**).

Vabas Eestis, kui mere äärde pääsevad taas kõik soovijad, on suvituskohtade valik ka lastekirjanduses mitmekesisestunud. Näiteks **Juhani Püttsepa** raamat „**Lauajupi Madonna**“ (2009) kujutab merehuvilise sisemaapoisi retki suvisele Vilsandi saarele – Felstrandile. Poisi jaoks kujuneb sellest justkui iga-aastane rituaal, millela enam kuidagi hakkama ei saa: „Sõitsin saarele tagasi järgmisel suvel ning ülejäämisel jälle. Minus võttis maad harjumus või soov igal aastal puudutada korra merd. Minna jalgu-pidi merre, pesta mereveega nägu ning limpsata huultelt soolaseid piisku. Kui olin sedasi teinud, jäin rahule“ (Püttsepp 2009, 21).

Peategelasele meeldib rannast asju otsida ning kord leiab ta sealt pudelposti Saksamaalt, hiljem ka Rootsist. Vastates päris kirjaga, leiab poiss mere abil toredad sõbrad kogu eluks. Meri esineb siin eri rahvaste ja maade ühendajana.

Suvepuhkust võib veeta ka Vösul (**Johanna Unt, „Suur tüli ja suvevaheaeg“, 2025**), Sillamäel (**Helen Käit, „Suur suveseiklus Sillamäel“, 2024**), Saaremaa kagurannikul (**Eia Uus, „Anna ja hõbekala saladus“, 2025**) või Sõrve kandis (**Jana Maasiku** seikluslugu „**Neetud aare**“, 2024). Kui kahes esimeses raamatus on meri tagaplaanil ja kujutab endast pigem linlikku randa jäätiseputkade ja promenaadiga ning Uusi raamatus tegeletakse kuivamaamõistatuste lahendamise, siis Maasiku loos on merd ja randa kujutatud mitmekesiste tegevusi tulvil kohtadena – seal ujutakse võidu, kalastatakse ja puhastatakse võrke, kohatakse merelinde ja -loomi jne. Siingi mainitakse mere lumma: poiss

[. . .] ei suutnud sellelt pilku pöörata. Nii suur ja ilus oli meri. See oli alati ilus ja suur olnud, ja Robin oli koos emaga palju aega veetnud merel ja mere ääres. Aga see meri, sel päeval, kivise rannaniidu ja kadakate taga, rahunute kiudpilvede all silmipimestavalt sädelev, oli kargel moel täiesti erakordne. (Maasik 2024, 24)

Tiina Laanemi pildiraamatus „**Maailma parim liivaloss**“ (2024) on merel ka metafoorne roll. Raamatu keskmes on liivaloss, mis öösel mitmeid kordi ära lõhutakse ja

mida vanaisa õhutab ikka uuesti ja uuesti üles ehitama, et kurjusele mitte alistuda. Rand ja merelähedus aitab luua tugevamat paralleeli Eesti ning Ukrainas aset leidvate sündmuste vahel.

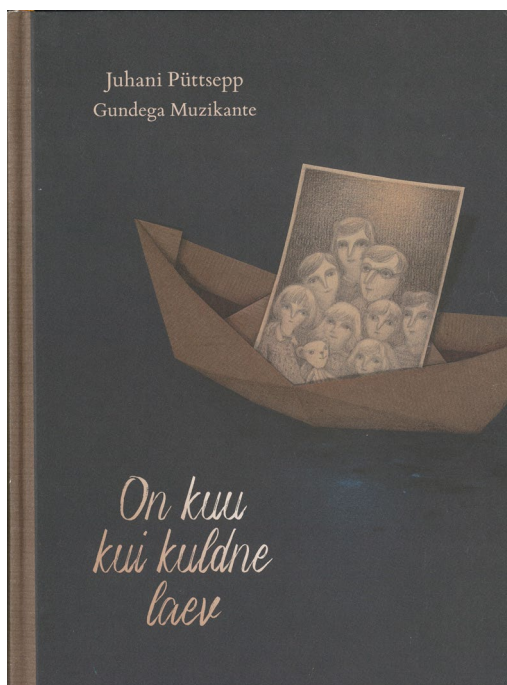
Mõnes üksikus puhkusenarratiivis toimub tegevustik teiselgi aastaajal kui suvi. **Ester Urbala „Koolipõlgurid“** (2025) pajatab lastest, kelle vanemad koolistressi eest talvel saarele saavad. Saare ainsad talvised elanikud, üheksakümne kolme aastased kaksikutest vanaprouad on lubanud lastel silma peal hoida. Erinevalt romantilistest saarelejõudmistest kujutatakse siin olukorda hoopis teisiti: „Diisli järele haisev vana praam liigub paksus jääsupis aeglaselt edasi. Lapsed on ainsad reisijad. Nad istuvad kottide otsas ja vaikivad“ (Urbala 2025, 32). Meri pakub eraldatust kooliga seotud kohustustest, vabadust, mida on kaua igatsetud. Omapäi elamine toob aga kaasa uusi kohustusi ja vastutuse oma tegude eest, lisaks suurema vajaduse arvestada etteaimamatute mereliste ilmastikuoludega. Just selles teoses leidub üks vähestest kirjeldustest, mis vaatab merepinnast allapoole. Nimelt kirjeldatakse maagilis-realistlikus võtmes laste sukeldumist jääkaane alla: „Meri tukub rahulikult. Vesi on sültjas ja rahulik. Nii et kui lapsed jalgu liigutavad, oleks nad justkui rohelise kisselli sisse sattunud“ (Urbala 2025, 111). Sukeldumine avab merd kui vertikaalset ja kihelist mitteinimeste ruumi, rõhutab merd kui elupaika, kuhu sisenemine nõuab nii julgust kui ka kohanemisvõimet. Kohtumine loomadega (räimed, hülged) toimub vastastikuse uudishimu, mitte romantiseeritud looduspildi kaudu.

Raamatus kajastuv puhkus ei pruugi toimuda ainult Eestis ja Läänemere kaldal. **Epp Petrone** mudilasraamatus „**Lennukiga lõunamaale**“ (2017) räägivad kaks juttu veidi ka merest. Ühes kirjeldatakse võitlust rannalindudega, kes peesitajailt toidupoolist noolivad. Ema teeb seal märkuse kajakate kohta, kes „ei viitsi mujale toitu jahtima minna ja tulevad randa, sest nad teavad, et inimestel on siin toit kaasas“ ning tõdetakse, et „[k]õik rannalinnud on ühed igavesed laiskvorstid ja varganäod! Mis sa arvad, kas prügi kukub ise maha? Vaata mis seal toimub? Inimesed panevad prügi ilusasti kasti ja siis...“ (Petrone 2017, 46). Siin on merd kujutatud pingevälja kaudu, kus inimeste rannakäitumine ja lindudega seotud hinnangud paljastavad inimkeskse mõtteviisi lühinägelikkust. Mereruum toimib taustana, mis toob nähtavale inimeste ja merelindude suhte ebavõrdsuse: inimene peab end ranna omanikuks, linde aga tülikateks sissetungijateks. Ema kommentaarid kajakate kohta konstrueerivad merelinde tege-lastena, kelle käitumist mõõdetakse inimlike normide järgi. Selline üleolek varjab tõsisasja, et kajakate käitumine on inimtegevuse tagajärg, millele linnud lihtsalt reageerivad. See episood viitab muustrile, kus mereruumi tajutakse inimese mugavuse ja ootuste prisma kaudu, vastutus lükatakse lindudele.

Meri kui trauma allikas

Kuid meri pole ainult puhkuse ja meelelahutuse või kalapüügi ja muu argitegevuse paik, see võib olla ka trauma allikas. Merel hättajäämist, hukkumist või ka kellegi ärevat ootamist tormiselt merelt on kujutatud nii realistlikes (nt Parijõe „Kulbult Atlاندile“) kui ka fantaasiasugemetega teostes (nagu Aino Pervik raamatus „Arabella, mere-röövli tütar“).

Juhani Püttsepp jutustus „**On kuu kui kuldne laev**“ (2020) kirjeldab paadiga põgenemist Rootsi 1944. aasta sügisel.² Raamat põhineb põgenike mälestustel ja on pühendatud autori väikestele sugulastele, kes sel teekonnal hukkusid. Raamatu kaheksa-aastase peategelase seni turvaline elu, mille hulka kuulub ka ajaveetmine mere ääres ujudes ja rannakive korjates, sadamas kalaturul käies või purjelaevu imetledes, saab sõjaga kiire lõpu. Nagu paljud teised, otsustavad ka Keete vanemad põgeneda ning koos tuttava perega asutakse kaluripaadiga teele. Paat hakkab aga õige pea lekkima. Kuna meri on sügiseselt tormine, tabab põgenikke merehaigus. Lõpuks on põgenikud sunnitud väikesaarel päästmist ootama. Nad pääsevad pommitamisest napilt eluga ning jõuavad päästepaadiga Gotlandile.

Juhani Püttsepp, *On kuu kui kuldne laev* (2020).
Illustreerinud Gundega Muzikante, kujundanud Virge Ilves.

² Raamatul on praeguseks tõlgitud viide keelde, seejuures läti keelde. Läti jagab meiega Teise maailmasõja lõpu suurpõgenemise kogemust üle Läänemere. Raamatu on ka illustreerinud läti kunstnik Gundega Muzikante (toimetaja märkus).

Autor kirjeldab nii lahkete rahuaja merd kui ka toob esile selle karmima pale – sügis-tormi. Meri oma ebastabiilsuses ja tundmatuses on aga esitatud turvalisema ja kindlama valikuna kui okupeeritud kodumaale jäämine. Rootsi randa jõudes toob meri pudelposti ning võimaldab aimata, mis kodumaal sünnib. Nõnda on meri ühtlasi nii kodust eraldaja kui ka koduga sideme hoidja. Et teose fookus ja peamine tegevuskoht on avameri, saab seda pidada klassikalises mõttes merekirjanduseks, Coheni (2006, 649) vaates sinise vee kronotoobi esindajaks.

Mereröövlinarratiiv

Üks viljakamaid merest tõukuvaid narratiivimudeleid on mereröövlijutt. See on seikluskirjanduse alaliik, kus tegevust käivitavaks jõuks on mereröövlid, sündmuste keskmes röövretked, merelahingud, peidetud aarete otsimine jms ning tegevus toimub enamasti merel, aga ka sadamalinnas või eksootilisel saarel (Krusten jt 2006, 119–120). Klassikaliseks näiteks on Robert Louis Stevensoni seiklusromaan „Aarete saar“ (1883), maailma lastekirjanduses kajastuvad mereröövliiteemad näiteks J. M. Barrie jutustuses „Peeter Paan“ (1911) ning Astrid Lindgreni „Pipi Pikksukas“ (1945). Eesti lastekirjanduseski on mitmeid lastele mõeldud mereröövli lugusid, mille seas on küll sageli tegemist pigem mereröövli mängimisega, nagu **Heino Väli „Silver Üksilm, Felssandi hirmus mereröovel“** (1971) ja **„Silver Üksilm ja Admirali vanne“** (1981). Viimased 20 eluaastat Vilsandil elanud lastekirjanik sai raamatute loomiseks inspiratsiooni oma elukohast ning kujundas neis lugudes saarest fantaasiaküllaste kohanimedega muinasjutumaa. Viide Stevensoni „Aarete saare“ puujalaga tegelasele John Silverile on ilmne. Merd on teoses kujutatud peamiselt realistlikult ning fantaasiarikkas mängumaailmas see suurt rolli ei oma, ent see on ka tormine, tuuline ja ettearvamatu (nagu fantaasiagi), miski, millega peavad arvestama nii inimesed kui ka maismaaloodus, mida tuuled ja meri oma suva järgi voolivad.

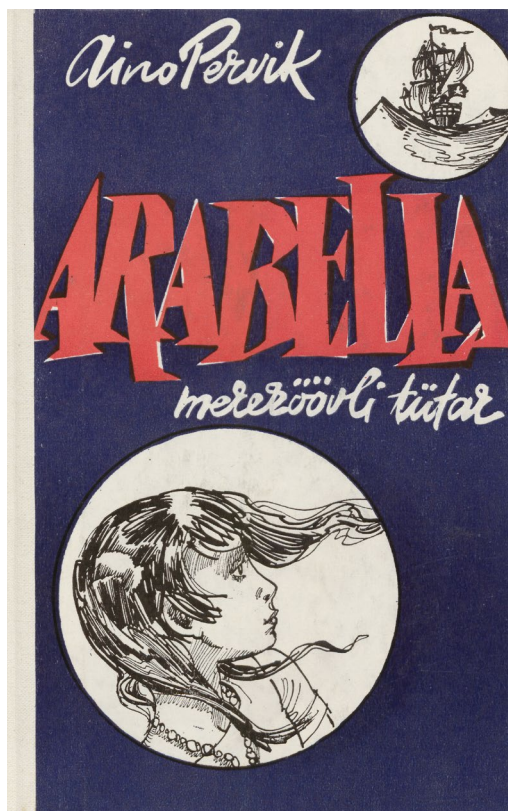
Andrus Kivirähki teoses **„Limpa ja mereröövlid“** (2004) asjatavad mereröövlikena hoopis voodiriided. Meri, millel seilatakse, on Unemaa järv, seos on siingi loodud „Aarete saarega“ (Kivirähk 2004, 38) ja Kivirähk mängib mereröövli lugudest tuttavate muustritega.

Sass Henno raamatu **„Mereröövlimäng“** (2005) tegevustikus saab mereröövlimängust eri rahvusest, majanduslikest oludest ja vanusest inimeste ühendaja. Samuti mängitakse kohalegendist tõukuvalt piraate **Aino Perviku** raamatus **„Piknik Ristinemel“** (2010). **Kätlin Vainola** on aga kogumikus **„Kelli hakkab piraadiks“** (2014) mereröövlimotiive kasutanud traditsiooniliste soorollide kriitikaks.

Tõeline mereröövlinarratiiv on **Aino Perviku „Arabella, mereröövli tütar“** (1982), üks märgilisemaid mereteoseid eesti lastekultuuris. Teose põhjal on valminud Peeter Simmi samanimeline mängufilm (1982) ning mitmed lavastused. Raamatu tegevus toi-

mub „mereröövli raamatutest ja -filmidest tuttavas, kõigile otsekui reaalsena teada ja tuntud, ometi tihedalt legendidesse mähkunud piraadimaailmas“ (Pervik 2000, 13) ning just see reaalse ja fantastilise kujutluslaadi omapärane põimumine teebki raamatust erakordselt mõjusa, kaasahaarava ja üle aegade kestma jäänud teose.

Arabella, kelle ema on sünnitusel surnud, kasvab mereröövlikaptenist isa laeval Skorpion. Isa alluvad röövivad laevu ning püüavad panna oma jõudu maksma teise kuulsa mereröövli Raudpatsi ees. Mere ambivalentne loomus tuleb teoses hästi esile. Kirjeldatakse nii mäslavat ja tormist merd, millel nähtavus äärmiselt piiratud, kui lõputuid silmapiirini kulgevaid tasaseid vetevälju, mis toovad laevalolijaile kaasa igavuse ja kohatise kiuslikkusegi, millega monotoonsust leevendada. Meres peitub ohtralt saladusi – seal on vajuv vesi, kummituslaevad, mereröövli peidetud varandus. Teose tegevustik algab tormise, ebastabiilse mere kirjeldusega: „Taevas mere kohal oli tumelilla ja roheline. Marulised tuulehood löid tumeneva vee säbrule“ (Pervik 1982, 5), lõppeb aga kindlale maale, soojendava ja valgustava lõkke juurde jõudmise ning söömahakkamisega. Nii võikski ehk arvata, et merega seostuvad vaid halvad ja kurjad asjad, nagu mereröövlid, ahnus, julmus, reetlikkus jmt, maismaaga aga soojus, valgus, hoolimine ja ühtehoidmine. Siiski ei ole see üheselt mõistetavalt ja ainult nii. Merest saa-

Aino Pervik, Arabella, mereröövli tütar (1982).
Illustreerinud Edgar Valter.

dakse ka toitu, meri annab Arabellale päästetud merehädalise Hassani ja seeläbi ka pääsemise mereröövlite maailmast.

Pärimeri fantaasiateostes

Aino Pervik viib oma fantaasiasugemetega teoste tegevuse üsna sageli pärimererele või selle äärde. Diloogia „**Kunksmoor**“ (1973) ning „**Kunksmoor ja kapten Trumm**“ (1975) sündimise tõukejõuna võib näha reaalseid sündmusi: autori muret Nõukogude Liidu naftatootmisega seotud keskkonnaprobleemide pärast Kaspia merel, millest kirjanik teadis oma Aserbaidžaani kolleegide kaudu (Martson 2000). Perviku raamat võiks olla näide pöördumisest topeltadressaadi poole: lapsele keskkonnamuredest ette lugevat täiskasvanut kõnetavad ta enda muremõtteid (Talivee 2022, 85–86).

„Kunksmoor“ algab idüllilise olustikukirjeldusega:

Keset tuulist merd oli ühes kohas pisike saar. Ümber saare seisid igas kandis teravad kivid ja veealused salakarid. Nende vahel pahises ja vahutas vesi. Saarel kasvasid kõverad ja haralised männid. Männikualune oli täis mustikavarsi, lagedatel kohtadel kasvasid aga teravate okastega kibuvitsapõõsad. Saare randa kivide vahele tegid merelinnud oma pesad. Peale lindude elas saarel veel Kunksmoor. (Pervik 2024, 5)

Kunksmooril tuleb elule turgutada tormistel vetel laevahuku üle elanud meremees, erukapten Trumm, kes on „täpselt seitseteist laevahukku läbi teinud, aga alati õnnelikult pääsenud“ (Pervik 2024, 24). Trummist saab tema elukaaslane ning kui tanklaev karile sõidab ja õlireostuse tekitab, jääb selle likvideerimine Kunksmoori ja kapten Trummi hooleks. Poolmuinasjutulisel moel puhastatud loodus teeb peategelase eriti rõõmsaks:

Kena oli vaadata puhast randa. Klaarid lained veeresid tasase sulinaga valgele liivale. Merepind sillerdas päikese käes. Männid kohisesid vaikselt. Linnud hõikusid lustlikult taeva all. Kunksmoorile tuli õnnis rahu peale. Ta oli elu jooksul palju hingi päästnud, aga ükski kord polnud ta sellest nii suurt heameelt tundnud kui praegu. Olgu ta ise räkane ja räämas, aga meri on jälle selge ja linnud puhtad. (Pervik 2024, 99–100)

Mere ja maa piiril viibimine aitab teoses esile tuua teisigi opositsioone: vesi ja jää, vaikne saareolu ja tarbimisele ahvatlev linnaelu, naise(lik) ja mehe(lik) alge, kunst ja tootmine, reostus ja puhtus. Nagu ikka, laotab Pervik sel väljal meie ette mitmeid dilemmasid, lastes igäühel omaenda seisukoht kujundada.

Perviku raamatu „**Klabautermanni mure**“ (2012) tegevustik toimub mere ja maa piiril:

Seal, kus maa ja meri kokku saavad, on juba tuhat aastat seisnud linn. Linna merepoolisel küljel on sadam. [. . .] Sadama kõrvalises ja vaikes sopis, kuhu vaid vähesed veel minna oskasid, oli ankrus üks hästi vanaaegne purjelaev, mis enam ammu merel ei käinud. Laeva nimi oli „Pamina“. (Pervik 2012, 5–6)

Vana, kodusadamasse jõudnud laev on koduks vanaisa kotermannile ning topse-lite perele – Mampsile, Pampsile ja Timpsule. Meri on siingi perviklikult mitmeplaani-line. Ühelt poolt on see suure ja võika kuritegevuse koht ning saladuste peitja, kuid samas ka miski, mis kutsub ja ahvatleb. Kui sadamas töötanud Pamps ei taipa, mida sealt merelt otsitakse, kui sadamas on kindel maa jalge all ning „kõik on selge ja arusaadav ja kodune“ (Pervik 2012, 95), siis Mamps vastab talle: „Sa ei tunne mere kutset. Aga mere kutse võib olla nii võimas, et teeb koledasti haiget, kui sellele järgneda ei saa“ (samas, 97). Vastusele, kas tema tahaks ka uuesti merele minna, vastab Mamps eitavalt, kuid lisab: „Aga mõnikord igatsen ma mereavaruste järele, ja tuulte ja tormide järele. [. . .] Ma olen küll kindel ja usaldusväärne Mamps, kuid vahel igatsen ma ikkagi jälle näha laia vetevälja ja tundmatuid kaugusi silme ees. Ihkan lausa meeletult kauge silmapiiri taha“ (Pervik 2012, 98).

Pervik on oma lasteloomingus pöördunud ikka ja jälle tagasi tuttavasse olustikku mere ja maa piiril, kusjuures mida aeg edasi, seda enam seotust maapinna ja selle stabiilsuse, kindluse ja turvalisusega tundub autor vajavat. Ometi leiab tema tegelaste hulgas alati neid, kes valivad just mere kutsele alistumise – olgu nendeks siis inimesed või loomad.

Realistlikku ja fantaasiamaailma põimitakse ka **Dagmar Normeti** Une-Mati sarjas, mille osas „**Une-Mati rannakülas**“ (1986) saabub Mati vanaema-vanaisa juurde Käsmu suvepuhkust veetma. Tegevus toimub paralleelliinidena realistlikus maailmas, kus Mati saab palju teadmisi mere ja sealse kohaliku elu kohta, ning fantaasiailmas. Et pere esivanemad on elanud Käsmus juba põlvkondi ning Mati esiisad olnud mitu põlve meremehed, saab poiss suvepuhkuse jooksul teada, mis on võrkude päästmine, mis juhtub, kui meri põgeneb, ning milleks on meremehel talismani vaja. Rannaelu kulgeb rahulikult, ilma ja loodusega kooskõlas. Niisiis realistlikus liinis on meri pärandatud teadmiste ja põlvkondliku järjepidevuse ruum, fantaasiamaailmas muutub meri aga mänguliseks ja kujutluslikult avarduvaks ruumiks. Need kaks tasandit koos loovad merest õppimise, kogemise ja kujutlusvõime ristumiskoha, kus meri on lapse maailmataju kujundav jõud.

Mängulaevnikud ja fantaasiamered

Kui mereröövli narratiivi on meie lasteraamatutes kasutatud väga variatsioo-niderikkalt, siis teistsugustest mereleminejatest on räägitud märksa vähem. Ometi võivad ka näiteks nukud, nagu **Eno Raua** Sipsik loos „**Sipsiku meresõit**“ („Anu ja Sipsik“

1970), mere kutset kuulda. **Robert Vaidlo** raamatus „**Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imeline merereis**“ (1971) peab Kukeleegua linna rahvas – samuti mänguasjad – päästma oma sõbrad magusalt Rõmuuta saarelt. Nimelt on isa viinud lapsed mereranda suplema ning lapsed on kaasa haaranud mängumootorpaadi ning reisijateks nuku doktor Meerikese ja viimase ustava sanitari koer Ponts-Ontsu, kes paadiga saarele satuvad. Meri on teoses ühtaegu põnevaid seiklusi pakkuv, teisalt aga ka hirmutav ja tundmatu keskkond. Siiski trotsivad mänguasjad mere ohte, et koju tagasi jõuda, selmet jääda võõrsile jõudeelu elama.

Markus Saksatamme raamatus „**Ruubert, lohe ja laevapoisid**“ (2010) on laevaks hoopis lohe, kusjuures liigutakse ringi nii looma sisemuses kui ka turjal ning jõutakse isegi maailma otsa. Teoses pahupidistatakse mere ja maaga seotud stereotüüpe, nii näiteks hakkab meremehel maismaal paha, haikala nimetatakse vesivillemiks jne (Saksatamm 2010). Samuti leidub ohtralt lopsakat merelist kõnepruuki, näiteks võib mees olla tilluke kui silgu naba, junga võib rääkida siis, kui kilu pissib, ja kõhus keerab, nagu tantsiksid kaheksajalad kadrilli. Vaatamata sellele, et teoses on omajagu loriloolisust ja vemmalvärsilikkust, iseloomustatakse meremehi suhteliselt stereotüüpset: nad on kartmatud, ettevõtlikud, karastatud ja vaprad, iseasi, kas just kõige nupukamad olevused. Merd aga kujutatakse kui võimalust ohjeldamatuteks lustakateks seiklusteks.

Kaspar Jancise jutustuses ja animafilmis „**Seiklus Salamandril ehk Morten Viksi uskumatud juhtumised lollide laevas**“ (2010) igatseb rannikulinnas elav Morten väga oma kaptenist isa. Isa toodud laevukesest saab poisi kujutlusmängu algpunkt, kuhu ta siis meeskonnaks putukad kogub ja need ojasuudmes „avamerele“ saadab. Ojalkaldale magama jäänud, seikleb poiss unenäos laevaga avamerel edasi. Ootamatult tagasi saabunud isa äratav Morteni ja tõdeb: „Loomad nagu ka inimesed, kes on sunnitud olema sobimatutes tingimustes, muutuvad tignedaks. Oleks pidanud enne järele mõtlema, kui putukad laeva toppisid“ (Jancis 2010, 96), ning õhutab poissi oma (elu)-laevale parem kapten olema. Üleminek pärisojast mänguookeaniks viitab sellele, et laste kujutlusmaailmas ei toimi veekogude vahel samad kategoorilised piirid mis täiskasvanute maailmas. Väike mageveeaja võib narratiivis laieneda ookeaniks, sest lapse jaoks on vesi eelkõige mänguline ja kujundlikult muutuv keskkond, mis võimaldab ruumi laiendada, seda muuta ja ümber mõtestada. Lastelugudes võib vesi toimida tähendusloome seisukohalt metonüümiliselt: üks veekogu võib esindada kõiki teisi. Laste jaoks on olulisem veekogu kogemuslik kvaliteet, selle pakutav avarus, oht, seikluslikkus või turvaline lähedus.

Nii mõnedki lasteraamatud asetavad tegevustiku küll mere äärde või lausa merre, kuigi esmapilgul ei näi tegevuskoht teose sündmustikus olulisemat rolli mängivat. Nii näiteks on **Leelo Tungla** raamatu „**Delfin Delila suur sõber**“ (2017) keskmes vaalapöeg,

kes soovib päkapikke näha ja kelle delfiin palmisaare juurde juhatab, kus päkapikud puhkust peavad. Tegemist on sisuliselt küll päkapikuraamatuga, kuid merelisse konteksti paigutatuna aitab see lapsele merd tutvustada ja käsitleb ühtlasi agentsetena mereloomi. Niimoodi tajub laps, et ka meres on elu. Niisiis võib meri ka taustana olla mitte passiivne ja juhuslik, vaid aidata vesist keskkonda lapsele lähedasemaks ja oma-semaks muuta.

Hasso Krulli raamatus „**Kurja kala kohvik**“ (2019) on merel lisaks metafoorne roll. Pildiraamatu tegevus toimub meres. Kuri kala, kes armastab kõiki naksata, satub veevooluga valaskala kõhtu, kus viimaks supiks saab. Tüür (2020, 542) on lugu seostanud piiblimüüdiga Joonast vaala kõhus.

Personifitseeritud meri

Üks merest kirjutamise alaliik lastekirjanduses on personifitseeritud mere kujutamine, mida ei esine aga meie lastekirjanduses kuigi tihti. Üks autoreid, kes merest sellisel viisil kirjutada võtnud, on **Venda Sõelsepp**, kelle kogumikus „**Targasti tehtud**“ (1970) on kaks merd personifitseerivat lugu: „Vanaema Ookeani sünnipäev“ ja „Kolme vee vaen“. Esimeses neist kutsub vanaema Ookean oma järeltulijad (mered, lahed, väinad, fjordid, rannasopid) sünnipäevapeole, teises loos on aga meri, järv ja jõgi tülis ning püüavad igaüks eraldi hakkama saada. Kui see ebaõnnestub, tuleb veekogudel ära leppida ja niimoodi ka mujal looduses tasakaal taastada.

Piret Raud kujutab oma pildiraamatus „**Meri**“ (2021) merd kalade emana, kes neid toidab ja vannitab, käib kaladega pargis jalutamas ning loeb neile unejuttu. Kui kalad kord eriti kõvasti kisavad, võtab meri kätte ja lahkub. Algul kalad sellest ei hooli, ent kui õhtu kätte jõuab ja keegi unejuttu ei loe, on vee-elukad häiritud. Naasnud meri otsustab aga kaladele lugemise selgeks õpetada ja võidab niimoodi endale vaikushetki, et mõelda omi mõtteid. Teine teos, kus Raud samuti personifitseerimisvõtet kasutab, on „**Järve kiri**“ (2023), siin on inimesestatud veekogusid kõne all rohkemgi. Nimelt igatseb metsajärv meeletult mere järele ja otsustab talle pudelpostiga teate saata. Et pudel puruneb, saavad kõik kuulda luuletust, mis puudutab igaüht ja teeb nad õnnelikuks (Raud 2023). Raua personifitseeritud veekogud on vähem konkreetseid loodusobjektid, pigem on nad üldistatult seotud lugemise, kirjutamise ja luule temaatikaga.

Fantaasiakirjanduses kujutatud meri on muunduv ja piirideta keskkond, mis võib olla nii mänguplatvorm, seikluste allikas kui ka ohu ja tundmatuse kandja. Meri täidab neis lugudes eeskätt kujundliku ja narratiivse ruumi avardavat rolli: see võimaldab lastel ja tegelastel liikuda reaalsuse ja kujutlusmaailma vahel, katsetada ja kogeda vabadust ning mõtestada oma suhteid nii päris- kui ka fantaasiamaailmaga.

Kokkuvõtteks

Lastekirjanduses on meri oluline ökoloogiline ja sümboolne keskkond. See võib olla samaaegselt seiklusruum, ohullikas, piiriala ja ühendav element, mis seob inimesi, liike ja kultuure. Eelnev ülevaade näitab, et eesti lastekirjanduses võib merd kohata väga eriilmelistes teostes, nii realistlikes kui ka fantaasiaraamatutes; merd on esitatud personifitseerituna, see on esinenud tähendusliku taustana ja agentse toimijana. Eristuvateks tüüpideks meie lastele suunatud merkirjanduses on mereröövli-lugu ja puhkusenarratiiv, neile lisanduvad ka realistlikud argilood, jutud laevnikest ja laevaloomadest ning kirjeldused mereloomade ja -lindude elust.

Eesti lastekirjanduses kujuneb meri mitmekihiliseks ja ajas muutuvaks ruumiks, mille kujutamist on mõjutanud nii poliitilised olud, inimeste majanduslikud võimalused kui ka kultuurilised hoiakud. Realistlikus traditsioonis on meri seotud eeskätt töö ja argieluga, ligipääs sellele sõltub ühiskondlikest tingimustest. Realistliku merkirjanduse sees eristuvad mitmed alaliigid. Meri kui elupaik keskendub kalade ja mere-lindude maailmale, liikudes antropotsentristlikust teaduslikust vaatenurgast (nt Aadu Hindi „Angerja teekond“) üha enam sellise merelukutuse poole, kus teised liigid on esitatud agentsete ja individuaalsete olenditena (nt Väljataga; Puhkan, Sepp, Cabrillet). Laevaloomade lood avavad merd kui liikidevahelist kooseluruumi, kus laev toimib mobiilse mikromaailmana ja meri kujundab loomade ning inimeste tajutavat keskkonda (Tammlaan, Smuul, Rannap). Keskkonnahoiu-teosed toovad fookusesse Läänemere haavatavuse, inimese vastutuse ja liikidevahelise hoolivuse, ühendades ilu-kirjandusliku jutustusega teadusliku teadmise.

Laevnike lood kujutavad merd ühtaegu vabadust, teistpidi kitsendusi tulvil ruumi, kus piiritu avarus põimub laeva füüsilise piiratusega ning kus meremeheks kasvamine nõuab nii teadmisi kui kogemust. Oluline osa merelukutusest kuulub argimereliste esmakogemuste vahendamisele, kusjuures meri avaneb lapsele liminaalse ja transformeeriva ruumi. Põrkuvad lapse kujutus ja tegelikkus, luues merest ambivalentset ligitõmbava, aga ka hirmutava kogemusruumi, mis kujundab identiteeti ja maailmataju (nt Käo, Soans).

Fantaasiakirjanduses omandab meri sageli kujundlikult muunduva ja piirideta rolli. Meri võib olla mänguline keskkond, kus reaalsus ja kujutus põimuvad (Vaidlo), groteskne ja pahupidistatud seikluste ruum (Saksatamm) või lapse kujutusvõime avardaja, kus väike ojagi võib muutuda ookeaniks (Jancis). Fantaasiialugudes toimib meri eeskätt narratiivset ruumi avardava jõuna, mis lubab mängida mõõtkavade, tähenduste ja kogemustega ning avab tegelastele võimaluse katsetada agentsuse, võimu, vastutuse ja kujutusvõimega. Meri on aktiivne element, mis muudab tegelaste maailma ja loob uusi võimalusi seiklusteks, identiteedimängudeks ja kujutuslikuks eneseloomeks.

Varasemal perioodil kirjutasi lastele merest peamiselt mehed (Jüri Parijõgi, Evald Tammlaan, Aadu Hint, Juhan Smuul jt, erandiks on nende autorite hulgas Marta Sillaots) ning merega seoses kujutati samuti peamiselt poisse või mehi. 20. sajandi teisest poolest, eriti aga 1970.–80. aastatest saab üha enam nähtavaks ka naisvaatepunkt, kui meesautorite (Heino Väli, Robert Vaidlo, Voldemar Miller, Eno Raud) kõrval hakkavad mereteemal rohkem kirjutama naisautorid eesotsas Aino Perviku ja Dagmar Normetiga. 21. sajandil valitseb merest kirjutajate hulgas sooline tasakaal (Kätlin Vainola, Juhani Püttsepp, Jana Maasik, Markus Saksatamm, Mari Teede, Andrus Kivirähk jt). Enim ja kõige mitmekesisemalt on merd lastele vahendanud Aino Pervik, kes on selleks kasutanud nii realistliku kui ka fantaasiakirjanduse võtteid ning toonud laste mereproosasse mitmeid naissoost tegelasi.

Merest on sageli kirjutanud kas need, kes on ise mere äärest pärit (Juhan Smuul, Aadu Hint), sinna elama asunud (Heino Väli) või ameti kaudu merega seotud (Lembit Uustulnd). Ometi leidub neidki, kes tunnevad sisemaal tugevat mere kutset (Juhani Püttsepp). Rõõmustab loodusteadlaste (Katrín Väljataga, Tuul Sepp jt) tahe oma teadmisi lastele ilukirjanduslikumas vormis jagada.

Kui varasemate perioodide lastekirjanduses keskenduti merele ennekõike antropotsentrilistlikust ning pragmaatilisest vaatepunktist lähtudes, siis 21. sajandil on rohkem esile kerkinud ka keskkonnateemasid. Ühelt poolt on see tingitud suuremast keskkonnateadlikkusest ja tunnetatud vajadusest neid teadmisi juba varasest noorusest järeltuleva põlvkonnaga jagada, teisalt aga üha kriitilisemaks muutuvast olukorrast meie koduvetes. Enamasti on lastele mõeldud keskkonnakriisist pajatavad teosed arvestanud adressaadi eriliselt vastuvõtliku loomuga ja kergema haavatavusega ning tegelased, ükskõik kui lootusetu olukord ka poleks, tegutsevad selle parandamise nimel, sisendades niimoodi julgust ka väikestesse lugejatesse.

Käsitletud teosed

Henno, Sass. 2005. *Mereröövlimäng*. Tallinn: Troll.

Hint, Aadu. (1950) 1975. *Angerja teekond*. Tallinn: Eesti Raamat.

Jancis, Kaspar. 2010. *Seiklus Salamandril ehk Morten Viksi uskumatud juhtumised lollide laeval*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Kivirähk, Andrus. 2004. *Limpa ja mereröövliid*. Tallinn: Varrak.

Krull, Hasso. 2019. *Kurja kala kohvik*. Tartu: Kaksikhammas.

Käit, Helen. 2024. *Suur seiklus Sillamäel*. Tallinn: Randvelt Kirjastus.

Käo, Henno. 2001. *Kui veel telekat ei olnud*. Tallinn: Ilo.

Laanem, Tiina. 2024. *Maailma parim liivaloss*. Tallinn: Pegasus.

- Look, Kairi. 2023. *Kiludisko*. Tallinn: Puänt.
- Maasik, Jana. 2024. *Neetud aare*. Tallinn: Eesti Raamat
- Miller, Voldemar. 1984. *Merehundi jutud*. Tallinn: Eesti Raamat.
- . 1993. *Merehundi jutud II*. Tallinn: Tiritamm.
- Mälk, August. (1934) 1982. *Jutte lindudest*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Müürsepp, Mare. 1987. *Lehmaga mere ääres*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Normet, Dagmar. (1975) 1993. *Delfinia*. Tallinn: Eesti Raamat.
- . (1986) 1999. *Une-Mati rannakülas*. Tallinn: Avita.
- Parijõgi, Jüri. 1926. *Semendivabrik*. Tallinn: Loodus.
- . (1939) 1994. *Kulbult Atlandile*. Tallinn: Ühiselu.
- Pervik, Aino. 1961. *Kersti sõber Miina*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- . 1982. *Arabella, mereröövli tütar*. Tallinn: Eesti Raamat.
- . 2010. *Piknik Ristineemel*. Tallinn: Tammerraamat.
- . 2012. *Klabautermanni mure*. Tallinn: Tänapäev.
- . (1973, 1975) 2024. *Kunksmoor*. Tallinn: Tammerraamat.
- Petrone, Epp. 2017. *Lennukiga lõunamaale*. Tartu: Petrone Print.
- Pruuli, Maris. 2024. *Meie seiklused Arktikas. Jääkaru pai / Meie seiklused Antarktikas. Pingviini piss*. Tallinn: Varrak.
- Puhkan, Mark Antonius, Tuul Sepp ja Jeffrey Carbillet. 2025. *Kajakasaar. Merelinnu lugu*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Püttsepp, Juhani. 2009. *Lauajupi Madonna*. Tallinn: Hermes.
- . 2020. *On kuu kui kuldne laev*. Tallinn: Tänapäev.
- Rannap, Jaan. (1971) 2020. *Jefreitor Jõmm*. Tallinn: Tulip.
- Raud, Eno. (1970) 2022. *Sipsik*. Tallinn: Tammerraamat.
- . 1977. *Märgutuled Padalaiul*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Raud, Piret. 2021. *Meri*. Tallinn: Tänapäev.
- . 2023. *Järve kiri*. Tallinn: Tänapäev.
- Saksatamm, Markus. 2010. *Ruubert, lohe ja laevapoisid*. Tallinn: Tänapäev.
- Sillaots, Marta. 1937. *Trips, Traps ja Trull Haapsalus*. Tartu: Noor-Eesti.
- Smuul, Juhan. (1958) 2007. *Meremees Murka*. Tallinn: Jutulind.
- Soans, Kerttu. 2003. *Olivia ja esimene maailm*. Tallinn: Väike Vanker.
- Sõelsepp, Venda. 1970. *Targasti tehtud*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tungal, Leelo. 2017. *Delfin Delila suur sõber*. Tallinn: Tammerraamat.
- Teede, Mari. 2023. *Ingmar ja meri*. Tallinn: Tänapäev.

- Toikka, Aare ja Aarne Mägi. 2006. *Ruudi*. Tallinn: Varrak.
- Ulman, Mihkel ja Kati Saara Vatman. 2015. *Röövlirahnu Martin*. Tallinn: Tammerraamat.
- Unt, Johanna. 2025. *Suur tüli ja suvevaheaeg*. Tallinn: Argo.
- Urbala, Ester. 2025. *Koolipõlgurid*. Tallinn: Puänt.
- Uus, Eia. 2025. *Anna ja hõbekala mõistatus*. Tallinn: Tint ja Torm.
- Uustulnd, Lembit. 2011. *Ta ujub siiski*. Tallinn: Varrak.
- Tammlaan, Evald. (1940) 2017. *Laevakoer Tuhk*. Tallinn: Triquetra.
- Vaidlo, Robert. (1971) 2011. *Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsua imepärane merereis*. Tallinn: TEA kirjastus.
- Vainola, Kätlin. 2014. *Kelly hakkab piraadiks*. Tallinn: Pegasus.
- . 2024. *Kass Kippereri mereseiklus*. Tallinn: Eesti Meremuuseum.
- Väli, Heino. (1971, 1981) 2008. *Silver Üksilm*. Tartu: Elmatar.
- Väljataga, Katrin. 2010. *Ümarmudil otsib kodu*. Tallinn: Tammerraamat.

Allikad

- Cohen, Margaret. 2006. „The Chronotopes of the Sea.“ – *The Novel*. Kd 2, *Forms and Themes*, toimetanud Franco Moretti, 647–666. Princeton: Princeton University Press.
- . 2010. *The Novel and the Sea*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
- Cronon, William. 1996. „The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature.“ – *Environmental History* 1 (1): 7–28.
- DeLoughrey, Elizabeth. 2017. „Submarine Futures of the Anthropocene.“ – *Oceanic Routes Forum. Special issue of Comparative Literature Journal* 69 (1): 32–44.
- Garrard, Greg. 2012. *Teaching Ecocriticism and Green Cultural Studies*. London: Palgrave Macmillan.
- Goga, Nina, Guanio-Uluru Lykke, Bjørg Oddrun Hallås ja Aslaug Nytnes. 2018. „Introduction.“ – *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures. Critical Approaches to Children's Literature*, toimetanud Goga, Nina jt, 1–4. Cham: Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-90497-9_1.
- Helmreich, Stefan. 2011. „Nature/Culture/Seawater.“ – *American Anthropologist* 113 (1): 132–144.
<https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2010.01311.x>.
- Keskkonnaagentuur. 2023. „Läänemere kaitse.“ – *Keskkonnaportaali loodusveeb*.
<https://loodusveeb.ee/et/themes/meri/laanemere-kaitse>. Vaadatud: 2. juuni 2026.
- Krusten, Reet, Krista Kumberg, Mare Müürsepp, Mari Niitra, Hille Ojala, Jaanika Palm, Malle Reidolv ja Ave Tarrend. 2006. *Lastekirjanduse sõnastik*. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Keskus.
- Kurs, Ülle. 1982. „Autorist.“ – August Mälk, *Jutte lindudest*, 131–132. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kuznetski, Julia. 2024. „Sinihumanitaaria ja vete lood.“ – *Müürileht*, nr 140, 7. mai.
- Kuusik, Susanna. 2013. „Merekeskkonna kujutamisest Nõukogude Eesti kirjanduses Ülo Tuuliku näitel.“ Bakalaureusetöö. Juhendanud Kadri Tüür. Tartu Ülikool, Kirjanduse ja teatriteaduse osakond. <http://hdl.handle.net/10062/33863>.

- Laaksonen, Kaisa. 2022. „Loodust armastavad lapsed hakkavad tegutsema.“ – *Nukits* 2022, 28–33.
- Lees, Triin. 2015. „Aino Perviku „Kunksmoor“: ökofeministlik analüüs.“ Magistritöö. Juhendanud Kadri Tüür. Tartu Ülikool, Kultuuriteaduste ja kunstide instituut. <http://hdl.handle.net/10062/48759>.
- Martin, Georg. 2012. *Eesti mereala keskkonnaseisundi esialgne hindamine. Aruanne EL-i merestrateegia raamdirektiivi artikkel 8-st tulenevate riiklike kohustuste täitmiseks*. TÜ Eesti Mereinstituut. silotips.eesti-mereala-keskkonnaseisundi-esialgne-hindamine.pdf. Vaadatud: 3. jaanuar 2026.
- Martson, Ilona. 2000. „Aino Perviku karvased ja sulelised.“ – *Eesti Päevaleht*, 1. aprill.
- Mentz, Steve. 2024. *An Introduction to the Blue Humanities*. New York: Routledge.
- Mikelsaar, Neeme. 1975. „Kas see ikka on nii?“ – Aadu Hint, *Angerja teekond*, 73–88. Tallinn: Eesti Raamat.
- Niitra, Mari. 2025. „Läänemerest, aga mitte ainult.“ – *Nukits* 2025, 42–43.
- Nikolajeva, Maria. (1996) 1997. *Introduction to the Theory of Children's Literature*. Toimetanud Mare Müürsepp. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Oppermann, Serpil. 2023. *Blue Humanities: Storied Waterscapes in the Anthropocene*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palm, Jaanika. 2004. „Mereteemast eesti lasteproosas.“ – *Nukits* 2004, 40–43.
- Pervik, Aino. 2000. „Hea ja kurja vahel. Fantaasiast meie nõukogudeaegses lastekirjanduses.“ – *Nukits* 2000, 8–17.
- Talivee, Elle-Mari. 2022. „Vladimir Beekman, Aatomik ja fosforiidisõda.“ – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 30. *Keskondluse erinumber*, toimetanud Ulrike Plath, Elle-Mari Talivee ja Kadri Tüür, 68–91. <https://doi.org/10.7592/methis.v24i30.22107>.
- Tüür, Kadri. 2014. „Andrus Kiviräha „Kaka ja kevad“. Kirjandusökoloogiline analüüs.“ – *Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised* 5, 83–104.
- . 2016. „Raamat ja meri. Eesti merekirjandus ja naised.“ – *ERR. Vikerraadio*. https://vikerraadio.err.ee/arhiiv/raamat_meri. Vaadatud: 4. jaanuar 2026.
- . 2020. „Joona lähetamine.“ – *Akadeemia* 32 (3): 542–547.
- . 2023. „Naine kirjutab lindudest. Ökofeministlik ekskurs eesti looduskirjandusse.“ – *Keel ja Kirjandus* 66 (8–9): 847–872. <https://doi.org/10.54013/kk788a6>.
- Tüür, Kadri ja Susanna Kuusik. 2014. „Naine laevas, laev põhjas: identiteedi konstrueerimine eesti merekirjanduses.“ – *Vikerkaar* 29 (4–5): 75–90.

Jaanika Palm – MA, Eesti Lastekirjanduse Keskuse lastekirjanduse uurija ja Tartu Ülikooli lastekirjanduse nooremlektor. Tema huvivaldkondadeks on Eesti lastekirjanduse teooria ja kriitika, kaasaegne Eesti lastekirjandus ja kultuurimälu toimemehhanismid lastekirjanduslikus kontekstis.

E-post: [jaanika.palm\[at\]elk.ee](mailto:jaanika.palm[at]elk.ee)

The Sea in Estonian Children's Fiction

Jaanika Palm

Keywords: Estonian children's fiction, maritime fiction, ecocriticism, environmental awareness

In Estonia, the sea's vicinity has been influencing both the people's way of life and their imagination. Nevertheless, marine topics in our children's literature have not yet found a systematic treatment. The article attempts to fill this gap and map sea-themed Estonian prose fiction meant for children. It discusses several vivid examples of such literature starting from 1926, when the earliest of such texts known to the author appeared, up till now. The main factor in systematising the texts observed is the mode of representation which has either a realistic or a fantastic dominant. The article also discusses the values, attitudes and cultural meanings conveyed by the sea in texts addressed to Estonian children.

In Estonian children's literature, the sea emerges as an important ecological and symbolic environment. It may serve as a space for adventure, a source of danger, a border zone or a link between persons, species and cultures, appearing as a multilayered space whose representations are influenced by the political and economic circumstances in the country as well as by cultural attitudes. The sea has been personified or employed as a meaningful backdrop or an agential actor. Distinct types of children's literature concerning the sea include pirate narratives and holiday stories.

The realist tradition connects the sea mostly with work and everyday life, while its accessibility depends on the social and political factors. As a distinct subcategory, tales of the sea as a habitat focus on the world of fishes and sea birds, moving from the initial anthropocentric science-dominated angle towards depicting other species as agential and individualised beings. In the stories of animals on ships the vessel functions as a mobile microworld and the sea shapes the perceptual environment of both people and animals. Works with an environmentalist slant focus on the vulnerability of the Baltic Sea, human responsibility, and interspecies care, linking fictional narrative with scholarly knowledge.

The stories of sailors depict the sea as a space where openness and unboundedness intermingle with the physical restrictions of the life on board; growing to be a sailor requires knowledge as well as experience. Several works involve children's first experiences of the everyday sea revealed as a liminal and transformative space that will shape the child's identity and sense of the world, and appearing as simultaneously fascinating and frightening.

In fantastic fiction the sea often involves imaginative changes and implies unboundedness. It can appear as a playful environment where reality and imagination merge, be a grotesque upside-down space of adventures, or work to stimulate a child's imagination. In fantastic tales, the sea predominantly functions as a force that expands the narrative space and allows playing with scale, meaning and experience; it offers the characters opportunities of experimenting with agency, power, responsibility and imagination. It is an active element that changes the characters' world and creates opportunities for adventure and imaginative self-re-creation.

In earlier times it was mostly men who wrote for children about the sea, while the tales depicted mostly boys or men. In the second half of the 20th century, also women's point of view became more visible as more women started exploring themes related to the sea; in the 21st century there seems to

be a gender balance among the authors. The writer who has addressed the most varied sea topics in the greatest number of works is Aino Pervik who employed devices from both realistic and fantastical modes and introduced several iconic female characters into sea fiction for children. Authors writing about the sea have often come from seaside regions or settled there or else are linked to the sea by their occupation. Still, also writers who have led their lives further from the seashore may hear the call of the sea. A particularly welcome phenomenon is the willingness of natural scientists to share their knowledge in fictional form addressed to children.

If earlier books mostly approached the sea from anthropocentric and pragmatic standpoints, the 21st century has seen a stronger emphasis on environmental topics. On the one hand, this is caused by increasing environmental awareness and the felt necessity of sharing the relevant knowledge with readers from an early age; on the other hand, the situation of the Baltic Sea is becoming ever more critical. The children's books speaking of the environmental crisis take into account the audience's receptive nature and potential vulnerability: the characters act to improve the situation no matter how problematic it actually is, thus inspiring courage also in the young readers.

Jaanika Palm (MA) is a researcher at the Estonian Children's Literature Centre and junior lecturer in children's literature at the University of Tartu. Her areas of interest are the theory and criticism of Estonian children's literature, contemporary Estonian children's literature, and mechanisms of cultural memory in children's literature.

E-mail: jaanika.palm[at]elk.ee